
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

REGÉNYSZERŰ TÖRTÉNELMI GYÖNTATÁS

Burány Nándor: *Kampanci Balázs*, Forum, Újvidék, 1977

Az utóbbi néhány évben szívesen idéztük Szenteleky immár fél évszázados panaszát, miszerint ezen a „józan, sivár, kicsinyes, disznó-hizlalásos” vidéken, ezen a „tespedt, művészietlen lapályon” nincs „semmi, de semmi emlék”. Jólesett idéznünk, mert pátoszteli szavaiban egy kicsit mindnyájunk tévhitének őseire ismertünk. Nemzedékek váltották egymást irodalmunkban, eszmék ütköztek meg, ízlésformák csatároztak, a semmiből indulás képzelete azonban a fokozatos polarizálódás ellenére csaknem egységesen sokáig fennmaradt. „Hagyománytalan irodalom a miénk” — hangzott el nyomatékosan az „áprilisi hidasok” köréből még 1960-ban is, majd nem sokkal később a feltörő új nemzedék kiáltotta világgá még nagyobb szigorral, hogy „vajdasági irodalom valójában nincs”. Érthető hát, hogy amikor a hatvanas évek második felétől kezdődően irodalomtörténetírásunk mind több lappangó anyagot tárt fel a két háború közötti időszakból s megannyi adatot a vidék szellemi életének távolabbi múltjáról, jelentős helyzeti energiák szabadultak föl. Egy csapásra felerősödött az elérhető alapok megismerésének és köztudatba emelésének igénye, amely csakhamar az alkotómunka szféráit is áthatotta, hiszen a hetvenes évek elején íróink egy részének óhajára történelmi regényre írt ki pályázatot a Forum Könyvkiadó. A befutott, s azóta megjelent pályaművek azonban arról tanúskodnak, hogy a hagyományfeltárás imperatívusának nem lehet akciószerűen esztétikai érvényt szerezni az írásművészet terén. Csöppet sem véletlen, hogy művükben egyesek óvakodtak túllépni a rokonok és ismerősök emlékeinek határain, hogy mások a történetiség kulisszáit csak a pannón idő élményének teljesebb kivetítésére használták fel, s az sem, hogy aki mégis feladatszerűen választott témát a múltból, bizarr idegenként kezelhette csak hőseit, s lépten-nyomon a karikatúrális korábrázolás útvesztőjébe tévedt. Mert az eleven belső kényszer nélküli elhatározást,

a legnemesebb szándékút is, kiveti magából a történelem, a művet pedig felszínen kopogó betűtengerré alacsonyítja.

Biztosra vehető, hogy már az anyaggyűjtés során Burány Nándor is szembesült e buktatókkal. Épp ezért fölmerül a kérdés, honnan merített erőt ahhoz, hogy hosszú éveken át munkálkodjon kéziratán, s végül egy irodalmunkban szokatlan, több száz oldalas szövegváltozatnál állapodjon meg. A választ két egymást támogató tényezőben kell keresnünk. Az egyik maga a téma. Csaknem hatodfél évszázaddal ezelőtt Szerémség Duna menti falvaiban és városaiban lázongásig erősödött a huszita mozgalom. Prágából hazatért fiatal papok fordították magyarrá itt a bibliát, s hirdették az újraértelmezett isteni parancsokat, nem ismerve el sem az isten előtti személyválogatást, sem az egyházi vagyonghalmozás jogosultságát. Vallási tanításaik tehát voltaképpen a feudális rendszert vették célba, s mozgalmukat így végül is felmorzsolta a kihívott egyházi és világi hatalom. Kivételes fellobbanás volt ez errefelé, mely máig sem hült egészen ki, hiszen a benne munkáló erők az emberiség legszebb törekvéseit revelálják. Önmagában azonban ez az időszak még elégtelen lett volna a regény megírásához. Unalomig ismert és megkopott az a regénymodell, melyben a hasonló megmozdulások gyökerétől indul a cselekmény, majd a mozgalom kiteljesedésén át a hős bukásáig és pusztulásáig is bizakodóan felhangzó búcsúszózatáig jut el. Ezt a modellt Burány nem követhette, már csak azért sem, mert eddigi regényeiben rendre tönk szélére jutott figurák segítségével vetett fényt egy-egy valóságdarabra, aprólékos buzgalommal kutatva mindazokat a társadalmi és egyéni okokat, amelyek a hős „összroppanását”, „csőd”-helyzetét előidézték. Mindenképpen találnia kellett tehát egy történelmi alakot, akinek életében sorsdöntő törés következik be, amelyet a fennmaradt adatok alapján nem lehet egykönnyen így vagy úgy értelmezni. S szerencséje volt. Kamanci Balázs, mint a kötet élére állított Szalkay-idézet is tanúsítja, az inkvizíció terrorja elől Bács városába szökött, ahol megjavult, s dicséretesen élte le hátralevő napjait. Elárulta ifjúságát, híveit, életének értelemadó céljait? Hozzáidomult a hatalomhoz, mert kilátástalannak és végérvényesen elveszettnek látta az ügyet? Vagy talán épp azért menekült a bácsi vár vastag falai közé, hogy ne kelljen képmutatón megtérnie és meglázkodnia? Sűrű, áthatolhatatlan, képzeletserkentő homály húzódik e kérdések mögött, s mert így van, okkal remélhette Burány Nándor, hogy Balázs mester életének és sorsának újraalkotása közben harmonizáló egységbe hozhatja írói alkotásának törvényszerűségeit s azt a régi világot, melyben e „modern” huszitanak mégiscsak élnie és hatnia kell majd.

Mégsem sikerült. Már a kiindulópont, az alaphelyzet problematikus. A messzi Moldvából vendég érkezik a bácsi várba, a testben és lélekben egyaránt megtört Kamanci Balázshoz, hogy hosszú évtizedek után megbizonyosodjon végre, áruló volt-e vagy sem egykori küzdőtársa. Ekkor

még arra gondolunk, hogy a vendég alakját pusztán a célból iktatta be a valószerűséget olykor makacsul hajszóló író, hogy az elgagott mesternek ne kelljen közvetlenül az olvasóhoz fordulnia. Kisvártatva kiderül azonban, hogy a titokzatos vendégre ennél jóval nagyobb szerep vár. „Neked kell szólnod. De hogy segítsek, elmondom, amit már tudok” — fordul Balázshoz türelmetlenül, és, sajnos, ígéretét be is tartja. Balázs cselekedeteinek, dilemmáinak, egész életének több fejezetét ő maga tárja fel, a maradékot pedig hősínkre bízva. Így aztán egyes szám második személyben és egyes szám első személyben előadott epizódok váltogatják egymást ugyanarra a témára. Elképesztő álmodern megoldás, letaglózó modorosság! Te ekkor meg ekkor erre jártál, ezt érezted, ezt kívántad, mondogatja a vendég egyre-másra Balázsnak, hosszú oldalakon, fejezeteken át, olyan aprólékos mikrorealitások özönét halmazva fel, amelyekre akkor sem emlékezhetne, ha történetesen egyetlen pillanatra sem távolodott volna el a mestertől. Balázs pedig egy-egy ilyen, számára nyilván teljesen fölösleges visszaemlékezés után bólint, s szelíden megjegyzi: „Való igaz, így meséltem neked hosszú évtizedekkel ezelőtt is.” Ők ketten tehát nem tréfálnak, csakugyan azt a hatást akarják kiváltani az olvasóban, hogy a regény lapjain egy gigantikus párbeszéd folyik, melyben az eszmecsere megszokott formáit komplett életfejezetekkel való labdázgatás helyettesíti.

A „párbeszédeltetésnek” ez a fajtája persze nemcsak az iménti mozzanatok folytán abszurd, hanem az alaphelyzet és az időkezelés között feszülő ellentmondás következtében is. A regény a „mindent elmagyarázók” (Balázs) és az „elmondom, amit tudok” (vendég) ígéretével kezdődik, de az előrejelzett magyarázó manőverezésben, gyónásban és gyónatásban a későbbiek során minimumra csökken a kettejük közötti kapcsolat. Mindketten mondják a magukét, kisebb vagy nagyobb szeleteket metszenek ki Balázs életéből, hol előreszaladnak a „szökés” időpontjától, hol visszalépnek a távoli múltba, egyszóval igyekeznek felszabadítani az időt. S ez részben sikerül is nekik, de csakis önnön hitelességük maradéktalan megsemmisítése árán. Hiszen két tizenötödik századi embernek esze ágába se juthat, hogy a modern regény időkezelését majmolva rendezze gondolatait. Sokféle irodalmi fából vaskarikát ismerünk, a szóban forgó azonban nem valósítható meg. Nem lehet kitartóan és módszeresen *valószerűsíteni* a tárgyat, nemegyszer banális, periferikus mozzanatok bevonásával is, s ugyanakkor *megszabadulni* a túlhaladottak látszó ábrázolási mód veszélyeitől. Ha e két törekvés egyszerrel lép föl és hat, elkerülhetetlenül gyengíteni, rombolni kezdik egymást, emellett pedig kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a mondandó megrekedt valahol, nem érte el a művészetté válhatás fokát.

Burány Nándor regényében ezek a tünetek jól megfigyelhetők. Úgy látszik, túl korán véglegesítette, lezárta magában Kamanci Balázs útját, s így nem maradt más hátra, mint hogy visszapergesse a „megtör-

tént” eseményeket — az ismeretlen, kiszámíthatatlan végkifejlett jótékony, alkotóerőt fokozó serkentése nélkül. Hasztalan bizonygatja hát a vendég a regény végén, hogy mindaz, amit életéről Balázs elmondott, rendkívül meggyőző. Hasztalan, mert az árulás központi kérdése ekkorra már rég fölszívódott a reprodukív, statikus részletek tisztesszűrkeségébe.

UTASI Csaba

ÚJ PRÓZATÍPUS: A JP

Aleksandar Flaker: *Proza u trapericama*. Prilog izgradnji modela prozne formacije na građi suvremenih književnosti srednjo- i istočnoevropske regije. Biblioteka Razlog. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976

J. D. Salinger híres regénye, a *Zabhegyező* (*The Catcher in the Rye*), amely a prózairodalomban új korszakot jelez, 1951-ben jelent meg. Egy év múlva indult meg Zágrábban a *Krugovi*, az új horvát írónemzedék folyóirata, melyben új hangon szólal meg a horvát próza. A *Mladost* című belgrádi folyóiratban is új szelek fújnak. Ezekben az években kerül először a jugoszláviai olvasók kezébe Sartre *Az undor* c. műve és két drámája, Zágrábban kiadják Hemingway egyik regényét és Camus *Közönyét*. Pár év múlva Marek Hlasko, Bora Ćosić, Alojz Majetić és mások tűnnek fel olyan írásokkal, amelyek elütnek attól, amit addig a próza jelentett és mutatott. Egy új világ, új életszemlélet, új életérzés robbant be az irodalomba.

Erről az új prózai hullámról írt könyvet Aleksandar Flaker, mégpedig egy német kiadónak; művét, bizonyos változtatásokkal, horvátul is megjelentették.

Huszonkilenc író műveit vizsgálja könyvében a zágrábi komparatista: orosz, német, szerb, lengyel, horvát, macedón, cseh, szlovén, ukrán és bolgár írók könyveit. Kár, hogy a magyar irodalmat — amely mégiscsak beletartozik a „közép- és kelet-európai irodalom” fogalmába — nem ismeri, alighanem talált volna — határainkon innen is — olyan műveket, melyek felkeltették volna érdeklődését.

Az új próza — Flaker napjaink divatjának megfelelően jeans prózának (JP) nevezi — legfőbb jellegzetességei a fiatalok és a felnőttek világának szembeállításáa, egy új elbeszélőtípus megjelenése, a szembeállított világok nyelvi ellentéteinek hangsúlyozása. Az elbeszélő nyelve a beszélt nyelvhez közeledik, bevonul az irodalomba az agró. Ez az irodalom ironikusan viszonyul a kulturális hagyományokhoz.

Három fontos vonása van még ennek a prózának: a tagadást helyezi előtérbe, ez itatta át minden sejtjét; a mai kultúrában keresi a folytató-